

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ

Могутня галузка української духовності

Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії / Запис текстів і мелодій, упоряд., підгот. текстів, вступ. ст., прим. та алф. покаж. І. В. Хланти; розшифрування мелодій В. В. Кобаля. – Ужгород: ТДВ “Патент”, 2014. –792 с.: іл.

Історія переселення, культура, побут русинів (українців) Сербії не раз були предметом уваги учених, письменників, композиторів. Це, насамперед, – М. Врabelя, Д. Біндаса, Г. Костельника, В. Гнатюка, І. Франка, Ф. Колесси, О. Костельника, М. Ковача, О. Тимка, І. Тимка, М. Мушинки, О. Горбача, М. Марунчака, О. Мишанича, С. Заброварного та інших. Провідною ідеєю їх праць є ідея історичної, духовної та культурної єдності русинів з Україною як частини українського народу, долею закинутаго на береги Дунаю, їх боротьба за збереження своєї національної самобутності упродовж майже трьох століть проживання в інонаціональному середовищі. Слід також зазначити, що й географія таких досліджень досить широка. Серед названих вище імен – представники українських громад, науковці та культурно-освітні діячі XIX – поч. XXI століть не лише з України та Сербії, а й Канади (М. Марунчак), Німеччини (О. Горбач), Словаччини (М. Мушинка), Польщі (С. Заброварний). Вагомий внесок у збирання, вивчення та популяризацію народної пісенності русинів на початку XXI ст. зробив й відомий в Україні фольклорист І. Хланта з Ужгороду. Збірник “Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії” (2014), який він упорядковав і видав, – своєрідне продовження кращих традицій на цій ділянці українського народознавства. До нього ввійшли записи, виконані від представників різних соціальних груп, різного віку, роду занять та освітнього рівня в м. Новий Сад, селах Вербас, Руський Керестур, Ново Орахово, Коцур, Дюрдьово та Кула. Більшість із них подані разом із розшифрованими мелодіями, а до окремих зразків вказуються варіанти зі збірок В. Гнатюка, Д. Биндаса та О. Костельника, О. Тимка, А. Даждиу, колективних видань. Таким чином “Пісня над Дунаєм” містить багатющий матеріал для вивчення, як говорить автор передмови, високої духовності й краси внутрішнього світу, світогляду й життєвого досвіду українських переселенців до Сербії, які засвідчили їх єдність з рідним краєм, вміння щиро і справді по-мистецьки передати національну самобутність цього світу, цієї духовності, цього досвіду і разом з тим залишатись “зрозумілим, доступним у загальнолюдському масштабі” (с. 53). Відтак саме з такого погляду й спробуємо оцінити місце і значення рецензованої праці І. Хланти в історії українського уснословеснознавства та духовності українського народу.

Звернемося до уявлень русинів Сербії про Україну, рідний край, родину, працю та пов’язані з ними почуття, переживання, особливості звичаєвих взаємин в громаді, взірці соціальної, моральної та духовної досконалості людини загалом.

У піснях “Гей, Карпати, гори нашо”, “Родимий краю” (зап. в с. Вербас від Янки Сегеди, 1946 р. н.), “Ой руснаки-браця” (зап. в с. Ново Орахово від Владимира

Магоча, 1950 р. н.), “З давен давна у Карпатох” (зап. в с. Кула від учасників хору), “Жимни витор подуває” (зап. в с. Руський Керестур від Ірини Оленяр, 1955 р. н.), “Хижочка стара” (зап. в с. Нове Орахово від Меланії Папуги, 1934 р. н.) Україна постає в образах карпатських гір, порослих лісами, вітру з рідного краю, пахощів лісів, старої хижки, яка, “...кед заш в жиме витри завюю / Стреху зчарнету з шнігом закрию”, збирала родину під свій дах і “Цепли криделка над нас пресцераш” (с. 71). Усе те нагадує про “стару дідовщину” (с. 60), лише при одній згадці про яку душа руснака проймається тугою, жалем, гірким болем за землею своїх батьків, дідів і прадідів, як уособленням України, без якої він почуває себе квіткою, пересадженою з гір на рівнину.

Як бачимо, духовний простір, поетичний світ названих пісень досить широкий, зворушливий, бентежно піднесений і драматично напружений. Зумовлений він кількома чинниками. Перший із них – відчуття втрати чогось рідного, близького і до болю дорогого, чого так не вистачає за нових обставин повсякденного життя, що повертає до спогадів про “стару дідовщину”. Другий виявляється в ідеалізації та поетизації землі своїх предків як форми зв’язку з нею, як потреби свого національного духовного самоздійснення, як вияві спадкоємності поколінь на підставах національних духовних, зокрема, та ідейних, загалом, цінностей, що й дозволяє русинам зберегти свою національну природу в інонаціональному оточенні упродовж кількох століть. Порівняння пафосу, ідейного спрямування, особливостей психологізму, поетики, народнопоетичного світосприйняття русинів Сербії та пісень українців румунської провінції Банат, переселенців в інших країнах, творчістю заробітчан в Америці, Канаді, Італії і т. д. вказує, що ці особливості є спільними для загальноукраїнського народнописенного фонду і постали на одному психологічному та ідейно-естетичному ґрунті (докладніше про це див: Наймитські та заробітчанські пісні. – К., 1975; І. Хланта. Народні пісні українців Банату (Румунія). – Ужгород, 2009; О. Гінда. Поетичні новотвори українських трудових емігрантів в Італії як предмет фольклористи // Міфологія і фольклор. – 2009. – № 2-3. – С. 27-36, та інші джерела).

Питомо українським у народних піснях русинів Сербії є й розуміння краси. У його основі – гармонія людини та світу, праця, взаємоповага і взаємопереживання, творення добра, високі та благородні поривання закоханих, шанобливе ставлення до батьків, до звичаїв свого роду й народу і т. ін.

Так, скажімо, у піснях “Цепли, цепли витор веє” (зап. в с. Руський Керестур від Ірини Оленяр, 1955 р. н.) джерелом життєрадісного, піднесеного настрою орача є його робота на весняному полі, сподівання на хороший врожай літом. До того ж, теплий весняний вітер, сонечко, спів пташок, свіжість трав становлять художній паралелізм до внутрішнього світу орача, який гармонізує цей світ зі світом природи, облагороджує, ідеалізує, підносить їх, а відтак виступає першоджерелом розуміння праці як краси, насолоди нею. Подані у збірнику пісні “До нас, хлапци, до нас” (зап. в с. Нове Орахово від Йовгена Еделінські, 1931 р. н., Амалії Еделінські, 1934 р. н. та Михайла Еделінські, 1959 р. н.), “Гайда шидки до роботи” (зап. в с. Коцур від Леони Колесар, 1932 р. н.) – ще одна грань прекрасного в народному його розумінні. Праця в них об’єднує хлопців і дівчат, створює грайливу атмосферу в їх взаєминах. Добродушний гумор, вишукані, стримано гречні натяжки хлопцям на невихату гречку та некошений овес як на запрошення до залицання несуть в собі цілий комплекс народних поведінкових уявлень про красу як вияв добропрекрасного, виробленого нашим народом упродовж віків, як основи формування скромності, стриманості, піднесеності, благородства, взаєморозуміння та взаємоповаги, почуття міри та відповідальності у стосунках молоді. Народнопоетична основа прекрасного в такому разі формує й національно своєрідний духовний світ їх героїв та вихованців. У піснях русинів, як і в українців загалом, він характеризується тонким проникливим ліризмом, поетичною піднесеністю, вимогливістю до самого себе та

інших, вишуканістю та благородством, що й зумовлює захоплення ним слухачів далеко за межами Сербії.

Прекрасне – то також вірність у коханні, турбота один про одного, оповиті серпанком ніжності, святості, чогось величного, до кінця незбагненого, яким і заради якого хочеться жити й жити, яке потрібно зберегти чистим і недоторканим не лише від усього злого й недоброго, а й від людських поговорів. Тільки такою бачать любов дівчина і хлопець та ліричний оповідач пісень “Качур на долине” і “На полю верба”, записаних від Амалії Колошньої 1941 р. н. в с. Нове Орахово та учасників хору с. Дюрдьово і Миленка Тамаша 1946 р. н. з с. Коцур. До того ж, світ цих та інших пісень про кохання природно поєднує в собі шари і сучасного, і стародавнього світоглядів, завдяки чому він інтимізується, а народнопоетичні символи набирають реального, повсякденного змісту. Віддавна образи качура та качки, які плавають на воді, у народній свідомості уособлювали закохану пару, були взірцем турботи одного про іншого, турботи про щасливу сім’ю, сімейний затишок. Те само маємо і в першій пісні. Качур просить качку не боятися зради, бо ж він хоч і молодий, але дасть своїм почуттям і почуттям своєї обраниці “доброї ради” (с. 192). Напоїти дівчині коня молодого парубка значить відповісти взаємністю на любов хлопця і дати згоду на шлюб. Так діють і ліричні персонажі пісні “На полю верба” (зап. в с. Дюрдьово від учасників хору). Але дівчина в ній влаштовує своєрідне випробування почуттів хлопця на вірність, на його винахідливість і здатність знайти вихід з інтимно складної ситуації, засвідчивши тим самим справжність та глибину своєї любові до неї. На прохання хлопця напоїти коня дівчина відповідає, що не може цього зробити, адже “Жимна роса, а я боса,/ Я не можем стац” (с. 197). Тоді хлопець відповідає їй: “Маш ти хусточки, округ ножочки,/ А кед би нас Пан Бог спарел,/ Купим чижмочки” (с. 197). У такій грайливості явищ природи і питомо українського внутрішнього світу закоханих сутність прекрасного, адже вона, ця грайливість, також гармонізує та інтимізує ці світи, проектуючи їх первозданну чистоту в життя сьогоденне, облагороджує його, підносить його до взірця прекрасного. Записи, опубліковані у збірнику, також засвідчують, що народнопоетичний принцип поєднання художньо-естетичного та морально-етичного у вираженні внутрішніх почуттів ліричних персонажів характерний і для інших пісень русинів не лише про кохання, а й інших ідейно-тематичних циклів та жанрових різновидів. Але цим художньо-естетичний, морально-етичний і психологічний діапазон їх пісенного репертуару не вичерпується. Лірико-драматичні, гумористичні інтонації балад, соціально-побутових, родинно-побутових, танцювальних та інших пісень створюють яскраву палітру внутрішніх почуттів і переживань ліричних персонажів як вияву багатства їх духовного світу, морально-етичних та соціальних ідеалів, національної неповторності цього світу, цих ідеалів.

Скажімо, драматична напруга оповіді у піснях “А там далей при поточку” (зап. в с. Руський Керестур від гурту співачок) та “Мала матка три цери” (зап. в с. Коцур від Миленка Тамаша, 1946 р. н.) зумовлена співвідносністю прекрасного і трагічного. Прекрасне в першій із них – це любов, з одного боку, і войовничість братів, які відбивають викрадену у них сестру, із другого. Трагічне – загибель хлопця-викрадача, якого вбивають брати. Коли ж “з нього кров капкала, Вишадзи ружа розквітала./ Ишли дзивки до церквочки,/ Каждая старгла два ружички” (с. 175). Драматизм почуттів, внутрішнього світу тут закладений глибоко у підтексті, адже для всіх дівчат розквітлі “ружі” – просто ваблячі своєю красою квіти, для однієї ж з них – то нагадування про трагедію. Відтак “Тота една ніч не старгла,/ Цо ше пре ню крєв розляла” (с. 175). В одному ряду з піснями про дівчину-воючку стоїть балада “Мала матка три цери”. Дві материні доньки відмовляються йти на війну, третя ж, хоча за нею плакали сестри, батько та мати, рішуче стає до лав воюючого війська і показує в бою приклад незвичайної хоробрості та звитяги. “Кед до войны ступела,

(2) / *Тристо хлопих зронила. (2) / Копитен ше спитуює: (2) / – Цо то за вояк воює? (2)”,* (с. 177) – говориться в пісні. Особливістю драматичного тут є те, що з розгортанням пісенної оповіді воно поступово трансформується у прекрасне як найвищий прояв героїчного і візирець фізичної, моральної та духовної загалом досконалості української людини. Її ж виконавці та записувач передають ці якості характеру Гаїчки у спадок сучасним та наступним поколінням як найдорожчі національні цінності.

Дещо інший характер драматичного маємо в родинно-побутових, соціально-побутових піснях і піснях літературного походження. Досить часто в них воно взаємодіє з потворним, переходить у трагічне, виражаючи тим самим нездійсненність прекрасних бажань та поривань, потворність змісту соціальних явищ, наслідки нехтування народною мораллю й етикою, народними звичаями загалом.

Війна приносить горе, страждання, тривоги, очікування чогось трагічно невідворотного, тяжкого. Але вона стає й випробуванням сили волі, вірності своєму коханому, чоловікові. Уся система образів рекрутських і вояцьких пісень концентрує в собі такі та подібні психологічні стани, ґрунтується на співвіднесенні прекрасного та трагічного, що й створює загострено драматичний світ цих творів. Вечір, коли закохані востаннє зустрічаються перед відходом хлопця до війська, чужий край, заплакані очі, гіркі сльози, стрижена голова, лінія фронту – типowo народнопоетичні образи, які також поглиблюють драматичну палітру записаних у с. Коцур і Нове Орахово від Миленка Тамаша, Марії Іван (1943 р. н.) та Владимира Магота (1950 р. н.) пісень “Придз ме, мила, випровадь”, “А хто же ме облапи”. Крізь їх призму передано відчуття тривоги, незахищеності, неспроможності відвернути лихо, а, можливо, й смерть. Переживання їх ліричними персонажами – то згусток болю, в якому особисте горе підноситься до рівня горя усієї громади. Драматичне начало тим самим набирає не лише інтимно-особистого, а й соціального змісту як заперечення усього потворного, трагічного, як повне несприйняття його, як виклик йому. На цю ідею, так сказати, працює й мотив вірності – хоч коханий і йде на війну, хоч дівчину нікому обняти (“облапи”) та пригорнути до серця, однак вона стійко чекатиме повернення свого коханого з війни, підтримуючи, пересилатиме йому листи – такі потрібні йому знаки вірності. Ціла гама почуттів та переживань і є у цих та інших ідейно та тематично близьких до них піснях суттю драматичного, адже їх боротьба, гармонійне поєднання, здавалось би, непокерованого утверджує волю ліричних персонажів, а відтак і виконавців, до життя, до краси, до насолоди ними як обставин вияву природного, тобто вільного, самовияву людиною своєї людської сутності, її боротьби за можливість такого самовияву як життєво необхідної цінності.

Опубліковані у збірнику емігрантські пісні також послужать пізнанню джерел, природи та особливостей емоцій, почуттів і переживань, отже і внутрішнього світу людей, злою долею загнаних у чужину на заробітки. Світ цей болісний, перейнятий відчуттям покинутості на присуд долі, приреченості на тяжку працю, страждання. Тому пісенна оповідь у них розгортається у формі звертання до рідної мами, друзів, милого, до Бога у двох площинах – суто особистій, інтимно-сповідальній і соціальній, що, знову ж таки, стає основою її драматичного розгортання. Ліричний герой пісні “У Пицбургу таке нове”, записаної від хору на фестивалі та в с. Коцур та Діонізія Колесаря (1928 р. н.), разом із такими само заробітчанами, гамують свої душевні болі й страждання погариком вина. Мліють руки від тяжкої праці, а душа плаче від моральних і психологічних травм, завданих власником фабрики, й у заробітчанина в пісні “Моя мама дома, я у Америки” (зап. в с. Коцур від Амалії Макаї, 1934 р. н. та Марії Дудаш, 1959 р. н.). Драматично-трагічні оповіді про поневолення заробітчана засвідчують усвідомлення їх героями розриву з рідним краєм, утрату батьківської домівки, осиротілих батьків як особисту трагедію, нестримне бажання повернутися до них і зажити зігрітим ними життям, позбавившись тяжкої заробітчанської неволі.

Жартівливі та танцювальні пісні, які опублікував І. Хланта, відкривають нам і таку грань духового світу русинів Сербії, як м'яке гумористичне сприйняття та розуміння взаємин між людьми, явищ повсякденного побуту тощо. Серед них не знайдемо гострої уїдливої сатири, що говорить про згуртованість русинської громади, про взаємосприйняття та взаєморозуміння між поколіннями, миролюбний уклад її соціального, політичного, морально-етичного життя. Предметом доброзичливого осуду в них стають невідале залицання ("Мала я фразера", зап. в с. Дюрдьово від Надь Магдаліна, 1940 р. н.), перебірливість дівчини та її матері хлопцями ("Ей, не пойдзем за такого", зап. в с. Нове Орахово від Амалії Еделінські, 1934 р. н.; "Мала я шугая", зап. в с. Вербас від Янка Сегеди, 1946 р. н., Миколи Чижмара, 1953 р. н., Любомира Скубана, 1959 р. н.), нерозсудливість господарів-невдах ("Тот мой сушед", зап. в с. Руський Керестур від Дюри Павловича, 1931 р. н.; "Шпивал себе человек", зап. в с. Нове Орахово від Йовгена Еделінські, 1931 р. н.); залицання священиків до дівчат під час служби ("На цо ви мнє, мамо", зап. в с. Нове Орахово від Амалії Еделінські, 1934 р. н.) тощо. Невідповідність дій, вчинків представників різних прошарків суспільства звичаєвим нормам поведінки викликає незадоволення громади такими діями та вчинками, адже вони руйнують духовну цілісність, моральні основи взаємин між людьми. І громада, своїм незлобивим гумором оберігає себе від такої руйнації.

Скажімо, занадто перебірливі дівчина та її мати, переоцінивши самих себе, так сказати, програли справу, адже доки вони шукали "гідного" дівчини "Шугай ше уж и оженел", а "дзичче не ма мужа" (с. 567). Не повезло і газді з пісні "Тот мой сушед". Заготовлене для коня сіно він продав. Коня ж годував лише житньою соломою доти, доки він так захляв, що не міг сам підвестися на ноги, тому його потрібно було усією родиною кожного ранку "двигати" за хвіст. Невдало одружившись, неабиякої біди зазнав чоловік у пісні "Шпивал себе человек". Його обраниця виявилась ледачою та безгосподарною. Замість корови вона пішла до бика, потім, коли почала його доїти, стала обурюватись, що він не дає молока. "*Жено, моя жено, цо ши наробела, / Ти краву не видиш, буяка досла*" (с. 593), – бідкається у розпачі чоловік.

Як взірць морально-етичної досконалості русинська громада, як і український народ в цілому, ставила вимогливість закоханих одного до іншого і до самого себе. Щоб не сталося тої біди, котра сталася, скажімо, з чоловіком в останній пісні, дівчина і хлопець піддавались своєрідним взаємоперевіркам та випробуванням. Вони не принижували людської гідності, ніколи й нікому не завдавали душевних травм, а мали жартівливий, дружній характер, хоча завжди були досить серйозними і цілком відповідали нормам народної етики. Показовою у цьому плані у збірнику І. Хланти є пісня "Ей, зродзелі верби, грушки", яку він записав в с. Вербас від уже відомої нам виконавиці Янки Сегеди (чи від неї? – О. В.). Гумористичний ефект досягається в ній завдяки грайливій недовірливості дівчини своєму залицяльнику, у глибинному підтексті якої перевірка щирості його ставлення до неї, адже так як не можуть вирости на вербі грушки чи то багрянні сливки, так вона не може віддати свою руку і серце будь-кому, а лише тому, хто її щиро кохає. Отже, народний звичай русинів Сербії зберіг прадавні українські етичні норми у спілкуванні закоханих. Суть їх, як бачимо, полягає у винятково тактовному ставленні хлопця до дівчини чи то навпаки, в увазі та повазі до них, які гармонійно поєднуються з принциповістю, вимогливістю та чуйністю до кожного як до особистості, яка має повне право на свій вибір за таких обставин згідно сформованого та вивіреного упродовж століть розуміння краси внутрішнього світу, життєвих принципів та ідеалів юнака і дівчини, які вже стали "на порі". У цьому й виявляється їх цінність для нашого сучасника.

Рід, родинні цінності – одна з найважливіших сфер повсякденного життя русина, тому він дорожить ними, дбає про збереження та примноження, передаючи їх з покоління до покоління. Мати вболіває за долю свого сина і бажає, щоб у щасливу годину він вибрав собі дружину, бо ж втрата такої можливості обернеться

для неї великим материнським жалем ("Виберай ше, сину", зап. в с. Дюрдьово від гурту співачок). Образ матері як уособлення родинного тепла, берегині родинного вогнища в народнопоетичній творчості русинів Сербії вельми хвилюючий, драматично напружений, сповнений глибокого повчального змісту. З особливою силою наголошується на цьому в пісні "Дванац роков мала", записаній від Миленка та Владимира Тамашів із с. Коцур. У дванадцять років дівчина стала сиротою. Гостро вона відчула свою недолю, коли збиралася йти під вінець. Сльози залили їй очі, біль здавив серце так, що не могла сказати й слова, не рідна мати, а добрі люди благословляли на подружнє життя. З родинними цінностями співвідносить себе дівчина у записаній в тому ж селі від Леони Колесар пісні "Принес ми милі мой". Йдучи "од оца-мацери, од шицкей родзини, / Од шицкей родзини, до цудзей цудзини" (с. 139), вона просить пташок вибачити можливо колись завдану їм ненароком негречність по відношенню до них, а також допомогти плакати на чужині та обніматися "шивого голуба" (с. 139). Як бачимо, основу цих пісень становлять нові варіації загальноукраїнських народнопоетичних мотивів про рід, які заявляють про себе в місцевих іменах (скажімо, Марча), проханні до пташок допомогти любити "шивого голуба", наріканні на те що, мало хто по-справжньому може зрозуміти бідну сиротину як мало хто й по-справжньому вірить у Бога, тощо.

Гостро відчутний розрив з родиною, родом, громадою в емігрантських піснях. Його зміст, пов'язаний з ним цінності розкриваються у співвідносності внутрішнього світу, почуттів та переживань ліричного героя з життям близьких і дорогих йому батька, матері, дружини, дітей, родичів, сусідів чи то просто односельців, з одного боку, а з другого – у площині "своє" – "чуже". Ліричний герой цих пісень виснажений не просто щоденною тяжкою працею. За тих обставин йому часто бракує простої людської уваги, тепла, турботи та взаєморозуміння, які він мав удома, в колі знайомих і друзів у рідному селі, а отже й так потрібних моральної та психологічної підтримки, розради за обставин чужини. Таким чином, родина, рід, звичаї, у яких він зростав і жив для нього стають особливо значимими, адже в них його моральна, духовна, зрештою, й фізична сила, повсякденна радість і заохота до життя, з чим і пов'язується у піснях цього ідейно-тематичного циклу зміст поняття "своє". "Чуже" ж то – обставини, в яких ліричний герой не знаходить нічого співзвучного собі, своєму внутрішньому світові, то невідомість про рідний край, свою родину, припинення людської гідності і щоденна виснажлива праця, які доводять заробітчана до того, що вони, аби погамувати свої душевні муки, страждання і болі, "Смуток з винком розогнали" (с. 676). Це також ще більше загострює почуття побратимства, обов'язку перед родиною, відчуття тривоги за неї.

Вельми промовистим у цьому плані є зміст образу рідної хати в уже згадуваній пісні "Хижочко стара". У народнопоетичній свідомості вона завжди була джерелом сімейної злагоди, вогнищем, яке зігрівало рід, із яким завжди пов'язувались теплі спогади про батьківську та материнську ласку, про щасливі роки дитинства під їх опікою. Такою вона постає і в уявленнях русинів. Але образ цей тут має і свої особливості. Зумовлені вони драматичною напругою пісенної оповіді, природою якої є контрастні зіставлення: хижочка *стара*, але "на билім шведе *найкрасиша*", бо ж "*добра така, як мац родзена*" і ніби "*зоз раю на жем спущена*" (с. 70), *холодної* зими і родинного *тепла* під її дахом. Джерелом же цих зіставлень є туга за рідним краєм, болісні спогади про роки, прожиті в колі рідних і дорогих людей, яких уже ніколи не повернути.

Ідея роду у пісенній творчості русинів пов'язана, як бачимо, з ідеєю людяності, відчуттям взаємопідтримки, взаємодопомоги, взаєморозуміння як цінностей, які гуртують родину, громаду в єдиний життєздатний і життєтворчий організм, здатний забезпечити вільний повноцінний розвиток особистості, радість життя, насолоду ним. Коли ж цього немає, людину огортає дика самотність, вона втрачає

інтерес до навколишнього світу і людей в ньому, втрачає ґрунт для своєї повноцінної життєдіяльності.

Хоча процес становлення народнопоетичної свідомості, народнопоетичних жанрів та жанрових різновидів характеризується досить повільними змінами, а часом таки й консерватизмом, однак він все ж таки цілком діалектичний. Пісенні новотвори русинів та пісні літературного походження в їх репертуарі з достатньою переконливістю засвідчують це, викликаючи тим самим неабияке зацікавлення ними. Їх проблематика, ідейно-тематичний спектр досить широкий як різна й природа.

Цілком природно, що цикл пісень про рідний край постав у місцях нового проживання переселенців. У його основі – спогади про місце свого дитинства, мальовничі карпатські пейзажі, близьких і дорогих людей. Усе те зумовлює глибинне інтимно-сповідальне розгортання та прекрасно-драматичне піднесення пісенної оповіді, систему поетикальних утворень. Наймиліший у всьому світі “валалик мали” тим і милий, що “У нім моє родителе і родина бива./ У нім озда и слунечко красне више огрива” (с. 71), тому-то “Не дал бим го, не дал бим го ані за швет цали” (с. 71). В оцій прив’язаності русина до прабатьківської хати, до Карпат, у почутті обов’язку перед звичаями, мовою та вірою предків, перед пам’яттю про них виявляється справжній патріотизм русина, який формує його національну громадянську позицію, що й дало йому можливість зберегти своє національне ество упродовж кількох століть проживання в Сербії, не втратити духовних цінностей, духовних зв’язків зі своїм народом, з Україною в цілому.

Разом із тим опубліковані у збірнику пісенні новотвори вказують і на відкритість русинів до нових умов повсякденного життя, цілком природне сприйняття подій та явищ нової для них дійсності. В їх зміст, поетику природно входять події та явища, географічні найменування, своєрідне сприйняття і потрактування світу, пов’язане з даною місцевістю. Ось хоча б два приклади. Жартівлива пісня “Коцурски легине” (зап. в с. Руський Керестур від Якіма Папуги, 1955 р. н.) є не чим іншим як варіантом загальновідомої на всіх теренах України дражнили, в якій дівчата кепкують над незугарністю парубків з сусідніх сіл. І тут маємо те саме: “Коцурски легине потили, як шивині./ Бо вони покрадли варадински дині” (2) (с. 563). Місцевого колориту тут надають лише власні географічні назви, усе ж інше – типово загальноукраїнське. Упродовж усього часу побутування в середовищі сербських русинів пісня не зазнала якихось особливих змін. Це пояснюється давністю її походження, адже вона перейшла в репертуар сучасних виконавців від старших поколінь, на що вказує її варіант, записаний В. Гнатюком у Сербії і опублікований в IV томі “Етнографічного збірника”, виданого в Науковому товаристві ім. Шевченка в 1900 р. у Львові. В основі своєї загальноукраїнською, але не так виразно як попередня, пов’язана зі своїм першоджерелом й друга жартівлива пісня “Нашред Керестура” (зап. в с. Руський Керестур від Наталії Надьмитьо, 1925 р. н.). Чоловік не може, хоча й з усіх сил поспішає на допомогу конаючій жінці, врятувати її. А “Кед мила конала, ище ше питала:/ “Чи на гевтим швецце ест фрасрох вецей?” (с. 565). І лише ледь окреслений керестурський пейзаж нагадує про місцеве походження цього варіанту здавна відомої української народної пісні.

Вельми цінний матеріал для дослідження діалектики фольклорного процесу та становлення духовного простору народних пісень русинів Сербії містять рекрутські та вояцькі пісні. Коли у згаданих вище піснях ознакою їх місцевого побутування є топоніми та скупі деталі картин тієї чи іншої місцевості, то у творах цього циклу майже не зустрічаємо стародавніх уявлень про людину і світ, згадок про землю своїх предків і т. д. На перший план тут виходять реалії повсякденної дійсності, в яких живуть і діють ліричні персонажі, творці та виконавці цих пісень, на їх основі формується досить сильне ліричне начало, система образів та інших поетикальних утворень.

Драматичним змістом пройняті оповіді про відхід синів, коханих, чоловіків на війну. Картини війни у пісні "Бегель окопани" (зап. в с. Руський Керестур від Мирона Гарді, 1933 р. н.), навівають смуток і жаль. Коли б рідні побачили їх, то *"би сце од жалю дораз там замлели"* (2) (с. 635). Нічого доброго не віщує молодим хлопцям війна і в пісні "Билоград, Билоград" (зап. в с. Руський Керестур від Наталії Надьмитьо, 1925 р. н.), а образ коханої дівчини, ще більше загострює суперечливі внутрішні почуття і переживання вояка, який не знає чи повернеться до неї живим, адже *"Там ше пресушую (2) младих хлопцох косци"* (2) (с. 636). Разом із тим у пісенних новотворах цього циклу не раз маємо і традиційні мотиви посилення листа милому, покладання на долю, образ коня як вірного друга тощо. Цілком природний синтез нового, реалістичного та узвичаєного, романтично-трагічного в даному разі з достатньою повнотою виявляє природу та особливості постання цих пісенних новотворів у процесі поступування фольклорної свідомості на новому витку її становлення і розвитку.

Досить цікавою особливістю побутування народних пісень серед русинів Сербії є поєднання народних слів з авторською музикою. Друге життя народній пісні в такому разі дають О. Тимко, І. Ковач, М. Горняк, І. Тимко, В. Матюк та інші русинські самодіяльні композитори. Завдяки новим мелодіям такі твори осучаснюються, наближають до себе ширші кола слухачів, особливо з числа молоді.

Широко подані у збірнику пісні літературного походження. Нерідко їх подано як суто народні, хоча І. Хланта зазначає авторів їх слів і музики до них. Такими, наприклад, є "Ой ви, берези" та "У нашим дворе студзенка" на слова М. Ковача, музику О. Тимка. Перша з них записана в с. Нове Орахово від гурту співачок, друга – в м. Новий Сад від Анни Михальовські 1938 р. н. Широка популярність цих та інших подібних творів пояснюється глибинно народнопоетичною основою як змісту, так і форми: брат сокіл розмовляє з білими сестрами березами, які ллють сльози *"За ясним слунком и за квітками, / За шпивом пташкох / И за билима, брату, хмарами"* (с. 74); *"соха старенька"* подає холодної води голубам (с. 74). До цього циклу також відносяться пісні, створені у співавторстві Л. Раца та М. Еделінські, Є. Солонар та І. Тимка чи то самими Я. Сивчем, Я. Хромишем (чи Хромишиним у книзі подано і так, і так), В. Славонским і т. д. Показовим є й факт наявності в репертуарі русинів пісень на слова А. Малишка. Хоча це авторські твори, шари стародавнього світогляду українського народу в них очевидні. Слід також зазначити, що це не прості народнопоетичні стилізації чи то наслідування або переспіви народнопоетичних мотивів, це – високохудожні твори, позначені авторським світовідчуттям, світосприйняттям, світорозумінням, світовираженням і світоутвердженням, сформованими на народно-світоглядних первнях. Саме тому вони так легко ввійшли в репертуар народних виконавців і зазнають подальшої досить дієвої фольклоризації.

Поza всяким сумнівом народні пісні русинів Сербії стануть важливим джерелом вивчення українського народного світогляду та національного характеру.

Оскільки пісня – ліричний жанр, то цілком природно й національний характер русинів вона засвідчує як характер наскрізь ліричний і поетичний, що цілком відповідає його українській природі. Виявляється це у глибинно інтимному сприйнятті та переживанні навколишнього світу, взаємин з людьми, філософічною замріяністю та заглибленістю в самого себе, тонким відчуттям прекрасного, трагічного чи то потворного, стримано гострими реакціями на них, драматичній піднесеності, ніжності, замилуваності, сповідальності, первісно образному способі поетичного мислення і т. д. Ліричний герой, як дитя природи, звертається до сонця, вітру, дерев, річок, птахів за порадою, він сповідується їм у радості й горі, просить їх допомогти у скруті. Звідси й традиційні для української народнопоетичної творчості образи зозулі як віщунки долі, коня як вірного друга, голуба чи то голубки як уособлення вірності закоханих, місяця як їх супутника, через які він виражає свої внутрішні почуття і переживання, своє ставлення до людей, подій, явищ, навколишнього світу в цілому.

У кількох варіантах загальновідомої української народної пісні "Ой не світи, місяченьку", записаних у с. Нове Орахово від Меланії Папуги та гурту співачок, в м. Новий Сад від Анни Михальовські 1938 р. н., місяць становить своєрідну паралель до бажань та настроїв дівчини: вона просить його яскравіше освітлювати дорогу, якою милий іде до неї на побачення, коли ж вони зустрінуться "зоз наймилшим нешка на бешеди" і щиро віддадуться своїм почуттям (с. 206), то нехай "зайдз за хмари теди" (с.206). Оце "зайдз за хмари теди" виказує виняткову гречність та стриманість закоханих у відданості своїм молодечим почуттям, що додає виняткової краси та благородства тим почуттям, джерела яких у народних звичаях, народних уявленнях про красу та благородство взаємин дівчини та хлопця.

На підставах, вивіренених народом упродовж віків, розкривається зміст характерів батька, матері, відданої заміж у чужий край їхньої доньки, ставлення чоловіка, який пішов на війну чи то заробітки, до своєї дружини та малих дітей, взаємини братів і сестер у родинно-побутових, рекрутських, вояцьких та емігрантських піснях. Туга за родиною, спогади про неї, турбота про її достаток і благополуччя також розкривають характери ліричних героїв у ключі внутрішніх почуттів і переживань, у ключі чогось рідного, близького та дорогого, що зігриває душу і серце. Добра ж пам'ять про часи, проведені в їх колі, бажання повернутися до них, допомогти їм формує почуття обов'язку перед ними, а відтак гартує і разом із тим інтимізує ці образи, огортає характери серпанком святості, краси, принадності та величності навіть у своїй простоті та буденності як природних обставинах їх вияву. У народнопісенній творчості русинів такий обов'язок є виявом народних уявлень про сім'ю, візрця моральної та духовної досконалості людини. За п'ять років виснажливої праці "у новей фабрики" в Америці в душі чоловіка не вивітрилась турбота про дружину та дітей ("Там у Америці", зап. в с. Дюрдьово від Нестора Пушкаша, 1948 р. н.). "Жено моя добра, жено моя сама./ Як ти там газдуєш з тима дзецми дома" (2) (с. 679), – запитує він дружину. "Газдуєм, газдуєм, та не можем лепше./ А тебе дочекац було би легчейше" (2) (с. 679), – відповідає вона йому. У цій розмові вся сутність характерів ліричних героїв як характерів питомо народних: вірність одне одному, готовність витримати найтяжчі життєві випробування заради дітей, сім'ї, що завжди було одним із найважливіших принципів народної етики, а відтак знаходило одностаїнне схвалення та повсюдну підтримку.

Ми вже говорили, що гумористичні пісні русинів, які записав І. Хланта та інші збирачі усної народної творчості, позначені увагою та повагою до людської особистості, добродушним ставленням до неї. Таке світосприйняття, світорозуміння та світовираження формує й відповідні характери – лагідні, добрі, поетичні навіть у гумористичному їх змалюванні. Хлопець у пісні "Три овечки, два ягнятка" (зап. в с. Руський Керестур від Мирона Гарді, 1933 р. н. Чи так?) з-поміж поміж овечок та пастушок вибрав ту, яка була "шерцу мила, медзи овечками" (с. 613). Такі "критерії" вибору викликають симпатію до хлопця, адже в його характері таким чинном вловлюються характерницькі риси залицяльника, а значить і уміння висловити свою прихильність у ставленні до своєї обранниці яскраво вираженим добродушним підтекстом, промовистим натяком, що розцінювалось у народі як вияв винахідливості, прихованої скромності, як вияв стриманості та тактовності у такій ситуації, виражених у грайливий гумористичний спосіб.

Маємо у піснях збірника й героїчні характери, про що уже йшлося, коли ми говорили про пісню "Мала матка три цери".

Таким чином, незважаючи на те, що пісенні жанрові різновиди дещо обмежували можливість усебічного розкриття змісту національних характерів, у записах В. Гнатюка, О. Тимка, І. Хланти та інших фольклористів у своїх основних виявах вони представлені досить повно, широко, ґрунтовно й на великому часовому відривку побутування, що надає їм неабиякого наукового значення.

Поетикальні утворення народних пісень русинів Сербії, як про це було сказано раніше, також виражають основні особливості українського народного світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоутвердження. Первісні уявлення про людину і світ в них цілком природно поєднуються з новими світоглядними нашаруваннями, на основі чого творяться високопоетичні образи-метафори, образи-порівняння та інші образи-тропи. Двоє голубів усоблюють пару закоханих ("Пред нашима дзверми явор", зап. в с. Коцур від Миленка Тамаша, 1946 р. н. та Владимира Тамаша, 1952 р. н.), явір – стрункого та вродливого молодого парубка ("Заходз, слунко, заходз", зап. в с. Коцур від Леони Колесар, 1932 р. н.), чорні очі – вроду ("Очи, очи, чарни очи", зап. в с. Вербас від Янки Сегеди, 1946 р. н.), вітер – дух і пахощі рідного краю ("На чужині загибаю", зап. в с. Ново Орахово від гурту співачок), гніздо – родине вогнище ("З давен давна у Карпатох", зап. в с. Кула від учасників хору) і т. д. і т. п. Вони ще раз доводять, що народна пісенність русинів Сербії глибоко сягає своїм корінням у повсякденне життя своїх далеких предків, у звичаї нашого народу, адже такі само образи маємо на всьому ареалі побутування не лише пісенних, а й інших жанрів української уснопоетичної творчості.

Тісний взаємозв'язок із духовними цінностями попередніх поколінь простежується й в уявленнях про прекрасне, піднесене, потворне, про взаємини в сім'ї, громаді на їх підставах. Прекрасне – то взаморозуміння, взаємозлагода, взаємопідтримка та взаємопереживання, гармонія в усіх сферах повсякденного життя. У піснях русинів воно, як ми уже ми бачили це, облагороджує, підносить людину на вищий щабель її духовного поступування, гармонізує людину та світ. Потворне ж – руйнує цю гармонію, гальмує духовне становлення особистості, сім'ї та громади. Тому воно знаходить однак та усебічний осуд і заперечення як таке, що не має права на життя. *"Та не пойдзем я до карчми, даремно ше трудзим./ Кед мой мили не танцує, та и я не будзем"* (2) (с. 630), – говорить героїня пісні "Пошла би я до тей карчми", записаної в с. Коцур від Марії Іван 1943 р. н. Не пішла тому, що так велить їй сумління, адже то буде для неї грішно, коли її милий *"у касарні, слизи лем стримує"* (с. 630), бо ж там її *"наймишшого капларе муштрую"* (с. 630). Такий високий рівень духовного світу жінки ґрунтується на святості у ставленні до чоловіка, на почутті обов'язку та відповідальності перед ним, на співпереживанні його і усієї сім'ї становища, сформованих на народних уявленнях про сім'ю, на віковічних звичаях укладу сімейного життя.

Саме в збереженні та передачі цих цінностей новим поколінням й криється пізнавальне та виховне значення опублікованих у збірнику пісень. Насамперед зазначимо, що для кількох поколінь русинів вони стали могутнім джерелом усвідомлення себе українцями, усвідомлення потреби збереження та примноження цих цінностей як основи свого повсякденного духовного буття, отже й збереження своєї національної природи, що й дало їм можливість вижити в нових умовах як національній громаді, адже руснак *"Гоч нікому свойо не да./ Не пожада нігда цудзе"* (с. 77). Ось такий вибір життєвих принципів та ідеалів на основі співвідносності "свого" і "чужого" на користь першого формує національну громадянську позицію як висхідний пункт морального, духовного, соціального і т. д. становлення особистості зокрема і громади в цілому. Пісня в цьому становленні, як бачимо, відіграє винятково важливу роль. А це є вельми повчальним прикладом не лише для нових поколінь русинів Сербії, а й українців усього світу загалом.

Глибокому пізнанню та розумінню духовного світу народної пісенності русинів добре прислужиться ґрунтовна розвідка І. Хланти "Пісні, скупані у водах Дунаю", яка передусє публікація текстів та нот до них. Автор не лише виконав у ній усебічний ідейно-тематичний огляд уснопоетичного репертуару русинів, а й подав багаті відомості про історію їх переселення до Сербії, своєрідність їх культури та літератури, розповів про уснословеснознавчу діяльність письменників, компози-

торів, учених, видавців та виконавців. На високому науковому рівні виконані й довідки та коментарі про час запису та географію побутування того чи іншого твору.

Поза всяким сумнівом, збірник "Пісня над Дунаєм. Народні пісні русинів (українців) Сербії" є винятково вагомим здобутком українського уснословеснознавства. По-перше, він є своєрідним підсумком усієї роботи по збиранню, записуванню та виданню народної пісенності русинів Сербії. По-друге, подані в ньому матеріали відкривають перед майбутніми дослідниками, як у Сербії, так і в Україні, нові теми, проблеми та ідеї. На перший план серед них виходять такі, як національна своєрідність діалектики фольклорного процесу та духовного поступування русинів у сербському та загальноукраїнському контекстах, місце і значення народної пісні у формуванні національного характеру, психології світогляду та побуту русинів. Мають вони ввійти до майбутньої фундаментальної "Історії українського уснословеснознавства". Фольклористи Сербії та України також повинні подбати про наукові видання інших жанрів і жанрових різновидів усної народної творчості русинів (українців), адже ми зобов'язані зберегти та передати у спадок ці неоціненні духовні скарби новим поколінням нашого народу, на основі яких, наслідуючи приклад своїх предків, вони також будуть утверджуватися у світі як українці, будуть рухати вперед наше духовне поступування, збагачуючи культуру й інших народів.

Олексій ВЕРТІЙ